

COLLFORMICH

*Relació històrica dels successos ocorreguts des del dia 8 al
11 de gener de 1874, amb motiu de l'entrada dels carlins
a Vic*

Facsimil de l'edició de 1913

(Es publicà anònimament però se sap amb tota certesa que és obra de Mn.
Josep Gudiol i Cunill.)

INTRODUCCIÓ

El present llibret, publicat per la Comissió erectora de la Creu de Collformich, destinat a guardar el recort dels que moriren en les cruentes jornades del Janer de 1874, es a la vegada un memorial y una ensenyança.

En el concepte de memorial està dirigit á remembrar la horrible tragedia que comensá a Vich els dies 8 y 9 de dit mes y tingué espantós epílech en les serralades que donan accés a Collformich, durant les jornades del 10 y 11. Convenia no oblidar les víctimes d'ara fan trentanou anys, a fi de que el cristiá axequés al Cel una pregaria per elles y a la vegada se vegés d'esvahir la llegenda de difamació que, per disculpar a sos matadors, s'es anada teixint ab malvolença digna d'execració. Es ja hora de que qui vulga enterarse pugui trovar elements de judici y de que no s'ignorin les circumstancies ab que foren fetes les fusellades de Collformich. La memoria dels difunts devia no sols perpetuarse sino també vindicarse. Per ço a més d'erigir la creu que estengui sos braços sobre'l lloch ahont caygueren les pobres víctimes demanant al vianant o a qui pugui saludarla de lluny una oració, devia compon-dres un fascicle que expliqués la rahó d'un tal monument cristianament commemoratiu.

També'l present llibret d'història està dedicat a mostrar pràcticament y en tot son horror que cosa sia una guerra civil, una lluyta entre germans. Tantdebò que ell servís per desarrelar en certa gent ilusa l'esperança sinistra en una guerra per adobar els mals de la Patria. Al qui després de les que han assolat el regnalme, pensés encara en la fecunditat d'una guerra civil, el convidam a llegir aquestes planes.

En elles hem procurat que hi lluhís la veritat nua y en res paliada. Hem fet els possibles per trobar aquesta recullint y regirant tot lo que pogués ferla aparéixer. Hem

inquirit, extractat y posat a contribució tot lo que hem sabut podria servir a la redacció de la present relació històrica, estudiant lo que consignan papers y comunicacions oficials, periòdichs contemporanis dels fets, llibres d'història y les explicacions que'ns han donades de viva veu y per escrit persones que foren testimonis presencials de les fetes esposades en les planes que segueixen. La diligència en buscar la veritat tenim la convicció de haberli posada tota, sense rencor ni animositat, fins al punt d'haver sovint tingut cuydado en reprimirnos per estalviar comentaris que facilment haurían brotat de la nostra ploma. Lo que resulta de tot lo que coneixem referent a la feta de Collformich aquí ab tota sinceritat hem volgut consignarho.

Per la redacció ens hem servit dels documents conservats en l'Arxiu Municipal de Vich, en els parroquials del Brull y La Castanya y Registre civil del Brull y de les relacions dels periòdichs El Estandarte Católico Monárquico, Diario de Barcelona y Crónica de Cataluña. Hem tingut presents els ben documentats articles de D. Francisco Vila y Gallifa, publicats en el periòdich vigatà Gazeta Montanyesa (1912-1913) y les narracions de D. Joan Pirala en el volum II de sa Historia Contemporánea. Hem recullit els recorts de molts personatges que foren testimonis presencials de varis epissodis, especialment dels vigatans Ramón Sala y Colom, Joan Raurell y Sunyer, Benet Sabatés, Miquel Berengueras, Ramon Fàbregas, Pau Godayol, Joseph Prat y Molas, Bonaventura Carol, dels rodenchs Joan y Joseph Prat, den Segimon Codina, ara habitant a la Colonia Güell, dels propietaris del Brull Joseph Riera y Roca y Ramon Sala y Tarrés, del masover del mateix poble Pere Blanch y Masramón y de Dolors Arissa, Vda. de Fàbregas. En la Parroquia de La Castanya hem rebut datos den Joseph Brunet, Anton y Joseph Vila y Vilar, Segimon Vila y Canyellas, Ramon Blanch y Masramón y Joseph Barjoan y Serra, propietaris; Ciprià Barjoan y Serra y Joan Pujol, masovers. Del lloch del Montseny hem recullit preciosos datos de Maria Brunet, Vda. de Vila, masovera avuy del Molar y de Collformich en aquells tristos dies del any 1874.

COLLFORMICH

ANTECEDENTS

LA historia que anem a contar es trista certament, pero es conseqüència d'uns capítols d'història general d'Espanya que ho son també. Una qüestió de família produí una qüestió dinàstica, unes guerres civils, les desdites que duren ja fa casi un segle.

El destronament de la reyna Isabel II, fou seguit d'uns mesos de Govern Provisional que, al preparar el trono per Amadeu, podia pensar que construhia la palanca per ahont devia entrar la forma republicana y a la vegada donava lloch a que vinguessen els horrors d'una nova guerra civil. El Govern Provisional semblá fer els possibles per fer aquesta indispensable, la monarquia-llampech saboyarda li facilitá la naixensa, la República l'alletá y li doná vida.

Era el 14 d'Abril de 1872 quan el pretendent a la corona d'Espanya, D. Carles de Borbó y de Austria-Este ab el nom de Carles VII, doná desde Ginebra, pel dia 21, l'orde del alçament contra l'estranger Amadeu de Saboya, Duch d'Aosta, que havia entrat a Espanya a 30 de Desembre del any 1870, elegit per les Corts Constituyents.

La guerra comensá a les Vascongades, Navarra y Catalunya. D'aquesta D. Carles n'havia nombrat capità general a son germá Alfons, qui's trobava ausiliat per un bon nombre de partides manades moltes d'elles per capitans que havian ja fet armes en guerres anteriors. El general Baldrich estava encarregat d'aniquilar als carlins. Les disposicions emanades de Madrid, temps havia que servian solament per disgustar les persones amants de la

Religió, de la pau, de la família, donant sovint gent ben intencionada a les colles de partidaris de D. Carles.

La guerra en 1873 s'extengué extraordinàriament. Amadeu, que havia ja entrat a Espanya ab la mala impressió del assassinat del general Prim, ab qui havia de posar ses més grans esperances, veyent que la guerra no tenia pas lluch d'acabar y coneixent que se li preparavan noves dificultats pels partidaris del fill d'Isabel II, començant per altra part, que'ls homens que li feyan costat no devian pas fer viable una nova dinastia sense arrels en el pays, dimití a 11 de Febrer de 1873. Seguidament les Corts proclamaren la República que aumentá indubtablement els mals que ella devia curar, sovintejant les insurreccions, pronunciaments, els actes d'indisciplina militar y de fanatisme revolucionari. Aixó exasperava a molts bons ciutadans que's creyan que l'únich modo de remeyar tants de mals era la guerra. Aquesta's feya desapiadadament; sovint se registravan actes que demostravan com el principi bárbar, anticristià, de no donar quartel al enemich era considerat com a acceptable.

Al Baldrich sotstituí el general Turón que trobá les tropes desmoralisades y més que may crescudes les partides carlines, que havian obtingut grans éxits de armes baix el mando de'n Savalls, Castells, Tristany y altres que estavan a les ordres del germá de D. Carles. El darrer d'aquells, aprofitantse de les circumstancies desfavorables en que's trovava l'exércit a Catalunya y dels successos que havian ocorregut a Barcelona, impeding distreure forces allá destinades, tenint també favorable el perill d'una insurrecció cantonal y el disgust de molts republicans pel cop d'Estat de 3 de Janer de 1874, se decidí a provar el medi d'apoderarse de Vich. La Ciutat, a finals de Juliol del any anterior, havia ja sigut bloquejada pels carlins que havian produhit diferents alarmes. El comandant militar, Tinent-Coronel de Navarra, D. Joseph Masuet, havia aleshores ja fet venir els destacaments de Conanglell, Roda y Centelles; s'havian fet dos mil sachs per atrinxeraments, se tenien uns vigies continuament al campanar de la Pietat, fentse rondes, retens y guardies per la Milicia Nacional. Se refeu aleshores la muralla de Vich, especialment la

part del Carme y Remey. L'estat d'alarma durá fins el 18 de Desembre, en que s'alsá'l bloqueig.

La Milícia, que's reunia en el seu quartel de S. Domingo, en l'antich Convent de Predicadors, havia sigut reorganizada diferents vegades y ultimament segons una llei de 2 Setembre d'aquell any. Estava formada per tots el homes útils de 18 a 45 anys, obligant a tots, fins als sacerdots y catedràtics, forsanse a pagar una cantitat mensual a tots els que estessen en la llista formada y no ingressessen (1). Y ab son kepis, sa canana y son fusell, encar que fos a disgust y sens preparació de cap classe resultavan armats nostres vehins (2).

Aixís ben poch seriament s'havían organísat quatre companyies de *milicianos*, dits també *nacionals*, ab sos capitans y sos tinents cada una. Eran quefes en Pere Mr. Mir (a) Sila, en Benet Sabatés, en Blanch d'Arbucies y en Miquel Ricart. El día dels Reys de 1874 la Milícia feu una parada al Prat de la Riera, com si fos quelcom ben organísat. Una junta d'armament y defensa cuydava de cooperar a l'obra de la Milícia Nacional.

Era aleshores Alcalde de Vich D. Miquel Ricart y Rosconi, haventse a 29 d'Octubre anterior, cambiat l'Ajuntament que presidia D. Joseph Soler y Subirachs (3).

(1) A 9 Maig d'aquell any la llista comprenia 653 individus; a 15 Octubre, eran 1618. Molts vehins aleshores s'ausentaren per no haver de figurar en la Milícia, altres presentaven excusa; pero tot domostra el manament y obligació que hi havia de formarne part.

(2) Estava tant mal organísada la Milícia que ni s'havia enviat al Govern Civil de Barcelona l'allistament definitiu. Per ço a 3 de Janer del mateix any 1874 s'havia imposada una multa de 125 ptas. al Alcalde y de 50 a cada un dels demás membres del Ajuntament.

(3) Componian l'Ajuntament: Miquel Ricart y Rosconi, (Alcalde); Joseph Pascual y Elias, (1.er tinent); Jacinto Solá y Casadevall, (2.^{on} tinent); Geroni Homs y Mas, (3.er tinent); Joan Oliva y Orriols, (4.^{on} tinent); Joaquim M.ª Pujadas y Serratosa, (Sindich); Feliu Plá y Angel, (Suplent); Joseph Carol y Canals, Francesch Sabatés y Roure, Joseph Pasqués y Coma, Antoni Parareda y Cortada, Joseph Miquel y Xemani, (regidors). Els regidors Miquel Mestanza, Joseph Catalá, Ramon Esturi, Francesch Adam, Francisco Subirachs y Estebanell, Joan Sendra y Miquel Genís havían presentat excusa por no haver de figurar en l'Ajuntament, sense que s'els admetés, fora del derrer. Ells no obstant, no prengueren possessió ni figuraren may en la Corporació.

Com indicám més enllá, aquest Ajuntament, ab l'entrada dels car-

*

En la Corporació hi havíen cinch obrers, poques personalitats d'esperiença, y, de totes maneres, ben poca unió entre sos membres.

La guarnició militar se componia d'un batalló del Regiment de Navarra, casi tot de *quintos* sens instrucció, entrats de pochos dies en files. Una companyia d'artilleria rodada ab dos canons Krupp y un escuadró de 80 cavalls. A la presó, tancats, hi havíen uns 20 soldats del Batalló d'Arapiles y d'América, castigats per insubordinació, y al Hospital, com a malalts, hi quedaven uns 25 o 30 soldats dels mateixos Batallons. Un Capità ab grau de Comandant havia quedat per guardar als primers y cuidar dels malalts.

Els destacaments vinguts de Centelles, Roda y Conanglell formaven un escamot d'un centenar de voluntaris, manats pel comandant Bassas y pel capità Joan Baucells (a) Musich de Roda.

En Tristany, que estava prou ben enterat del valor efectiu de totes aquestes forces, volgue obtenir un èxit que cridás l'atenció en tot Catalunya. El día 3 de Janer ab 2000 homes y 50 cavalls feu un simulacre d'atach a Manresa y després d'anarsen a Prats de Llusanès, el día 8 baixá cap a la Plana, emprenent la caminada a les dues de la tarde. Eran quarts de vuyt quan, desde sota Gurb, ordená ses forces. En Joseph Querol, que ostentava el títol de Tinent-Coronel, ab quatre companyies de guies formava la dreta, el Coronel Martí Miret ab el tercer batalló de Barcelona y dues companyies del segon batalló de Tarragona formava el centre, Mossén Joseph Galcerán ab el quint batalló de Barcelona y quatre companyies del segon de Tarragona formava l'ala esquerra.

lins a Vich, quedá molt reduit de personal. A 12 de Janer s'els hi afegiren persones de representació per subvenir a les crítiques circumstancies a que quedá reduhida la Ciutat y sos habitants. A 23 de Febrer, els 12 individus que componían el Municipi dimitiren; a 22 de Mars eran ja solament sis els que assistían a les sessions y havíen quedat en la Ciutat; pero a 27 d'Abril, ab motiu d'haverse fet per uns carlins la barbaritat de tallar públicament els cabells a l'esposa d'un voluntari, insistiren per tercera vegada en la dimissió. Per fi, a 16 de Maig, l'Alcalde accidental, D. Joseph Miquel, reuní als majors contribuyents, resultantne feta nova Corporació Municipal, encar que set dels elegits no acceptaren el càrrech.

Els primers batallons de Lleyda, de Tarragona y de Barcelona, ab el cos de *zuavos*, cinquanta cavalls y una pessa d'artilleria que s'havía recullit a Prats, restaren a la reserva ab en Tristany.

L'ATACH DE VICH

A les nou del vespre d'aquell día 8, que s'esqueya ser dijous, els carlins eran a les portes de Vich. S'els havia vist baixar per S. Barthomeu, pero les tropes no prengueren disposicions. Sols els Nacionals, a les set, se reuniren per acudir a la muralla, per lo que convinqués; pero fos por o confiança exagerada, el fet es que els més dels alistats no comparegueren en sos llocs. Les campanes prou tocaren y la gent se convencé de que anava a haverhi un atach sério quan sonaren els tiros de fusell per la part de la Riera y les Adoberies.

Se disposaren forces cap allà, pero aviat pogué veure que's tractava d'una simulació d'atach, puix que aprofitantse de la confusió y del engany, mentrestant els carlins guiats per gent molt coneixedora del terreno, ab ausili d'escales recullides per les cases de pagés, saltavan les parets y terraplens de Santa Clara Vella y sense gran esforç se tiravan dintre l'horta de S. Miquel, abocantse, casi sens disparar, fins al passatge de Sant Joseph y carrer de Manlleu. Mentrestant altres tropes den Tristany assaltavan, primer ab poch èxit, la Tanassa y les muralles de la part del carrer de Gurb, defensades per uns pochos Nacionals. En aquest darrer lloch foren ab engany fets presoners un tal *Palanca*, sabater, en Blanch, dentista, y el sereno del carrer de Sant Francesch, que no's retiraren per no haver entés l'orde de ferho y foren després fusellats, sens pietat, pels carlins.

Eran les onze de la nit quan se vegé que'ls partidaris de D. Carles s'havian apoderat de tot el carrer de Manlleu. En vá s'havía feta una barricada ab dos banchs de fuster y un cotxe, puix que de res servia desde'l moment que aquells havian passat per les cases que donan al carrer Nou. Més amunt se n'havía fet un'altra de barricada ab saques de farina y sal, pero'ls carlins l'havian feta inútil atravessant cases y carrers per la part de la plassa

dels Màrtirs y carrer de St. Antoni, fins a embocar al Passeig. Aleshores se donà orde de que tothom abandonés sos llocs y entrás en lo que se'n deya segon recinte; dintre la Ciutat, que rodejan les Rambles, que tenia encar bons trossos de les muralles y defenses fetes al sigle XIV.

La cavalleria que havia operat en la Rambla y plaça dels Màrtirs, defensant un canó posat al pla de Santa Clara, tingué de retirar-se acribillada de bales, tirades desde les cases de que s'havien anat apoderant els carlins, obligant als vehins a obrirlos les portes y férlos hi lloch, baix pena de cremarho tot. Aixís s'havien fet amos de tot lo que anava desde l'horta de Sta. Teresa fins al carrer de Gurb, invadint després a pas d'atach bona part de les Rambles. Els voluntaris y nacionals tingueren aleshores d'abandonar el quartel del Carme.

Aleshores el comandant militar, Masuet, y l'alcalde, Ricart, convocaren una reunió a Casa la Ciutat, a fi de veure que convenia fer. Assistiren alguns pochs regidors, representants del Capítol Catedral, un Beneficiat, algun major contribuyent de la Ciutat y els oficials de la Milicia. En Masuet se veyá perdut, sense resolució, cap baix y en estat de gran depressió d'esperit. Alguns dels assistents proposavan capitular, altres volian resistir a ultrança; el President ab sa indecisió ni feya ni deixava fer. Se li demaná resignés el mando, entregantlo al Comandant d'Arapiles que mostrava major resolució: aquell deya que'l Códich Militar li prohibia. Algú s'exasperá, tirá el kepis per terra y's parlá de traició y de venda: fins s'arribá a indicar de baix en baix la conveniencia de desferse de qui era aleshores un entrebanch. No's decidí res; tothom se despedí malhumorat y pensant que poch podia resistirse y, de totes maneres, sense gayres probabilitats d'èxit (1).

Passá la nit ab tiros d'uns, por de altres, ab l'inercia dels més. Vingué'l matí del 9, y'ls carlins se trovavan

(1) Molta fou la gent que de lo que passá en aquells dies de l'entrada dels carlins ne quedá convensuda de que Vich havia sigut traida o venuda. Ab tot y que se contan encar coses ben estranyes referents al comportament d'alguns dels que devian dirigir la resistencia, no creyem que's puga demostrar que algú se fes, per malicia, solidari d'una tal iniquitat.

Creu de Collformic, que recorda la mort dels voluntaris liberals.

fortificats en les cases de condicions més estratègiques que dominaven les muralles. Se feren algunes temeritats, la més grossa fou d'un tinent d'Artilleria que, desde'l carrer de la Mare de Deu de la Llet, volgué disparar el canó contra'ls *zuavos* y algún tirador carlí que havia causat varies víctimes, fent passar les bales per les espitlleres y obertures de la muralla y portal. Al rectificar la punteria aquell pundonorós artiller rebé un tir que li aplastá'l cervell sobre'l canó.

Tot el día 9 se lluytá, fentse víctimes per banda. No totes les dels que no anavan ab els carlins foren fetes seguint els dictats de l'humanitat. Varis presoners varen esser bárbarament fusellats, alguns després d'afros martiri.

A la nit del divendres al dissapte els carlins forsaren el segon recinte, principalment per la part del carrer de Cardona. Els defensors de la Ciutat se veyan cada volta perduts. Unes barricades d'aquell carrer de res servían; més quedava sols la plaça Major, quartel de la Mercé, Palau Episcopal y un reducte en el Teatre. Les municions en varis llocs s'havían àgotat y era precis deixar els Remingtons per pendre altres sistemes que permetessen aprofitar la polvora.

Eran dos quarts de set del matí quant pogué veures que la defensa era inútil. Se tocá la corneta y va haverhi un campí qui puga. Els defensors tiraren carrer de St. Hipólit avall; altres fugint pel carrer de St. Sadurní y dels Corretjers embocaren al del Cloquer, trovantse molts a la plaça de la Catedral. Aquí hi hagué un moment de parada y de indecisió. Alguns parlaren de ferse forts a la Seu, altres s'hi amagavan enfilantse a les golfes y tancantse pels confessionaris, els més parlavan de fugir o defensarse a camp-ras. Mentrestant els carlins anavan avençant y els tiros comensavan a sentirse aprop. Se discuti y prevalgué el plan d'en Bassas y dels voluntaris: no tancarse. Els més aguerrits volgueren sortir en orde, en columna, retirant carretera avall. Se prová de fer seguir un canó que, al passar pel portal del carrer de Santa Maria, quedá enclavat y tingué de abandonar-se, puix que les bales bronzían arreu. Dels fugitius alguns passaren pel llit de la Riera creyentse més

segurs, sortintse de Vich a corrua feta y en grupos.

Primerament sortiren de Vich els paysans y voluntaris ab alguns pochs soldats. Després el soldats ab en Masuet al devant d'ells. Un segon grupo de soldats tingué de rendirse, puix que se'ls hostilisá y impedí la sortida desde la plaça den Balmes y cases vehínes. El canó clavat al portelló allá obert feu que molta cavallería tingués que quedarse y entregarse. A les nou del matí del dissapte, día 10, tot quedava aplacat en la Ciutat. Hi havia haguda en algún moment l'esperança de que vindria una columna de tropa desde Barcelona en ausili de Vich; pero aixó no's realisá pas. A Barcelona el Capitá General hi tenia prou que fer ab les bullangues d'aquells dies.

VICH EN PODER DELS CARLINS

En Tristany se vegé amo de Vich el día 10 de Janer de 1874.

Entre set y vuyt del matí els carlins pogueren ja fer sonar la música, fent paàsada ab una marxa de toros, que per ells era de triomf. La presa de Vich fou per ells vantada com a victoria de grandíssim valor y de gran importancia per sa causa.

De les ordes que doná el quefe, la primera se dirigia als seus subordinats felicitantlos, exigintlos entreguessen les armes, montures y pertrets que tinguessen al hostal de cal *Aygader* y dientlos que consideraria com a robo el despuliamment de qualsevol efecte de propietat particular, per lo que posava pena de mort als contraven-tors de tals ordes.

En la segona orde general deya que tots els seus soldats fins a les classes de Capitá, de qualsevol arma y institut que fossen, fins els músichs y servidors, devían portar fusells.

La tercera anava adressada als habitants de Vich, als que deya que dintre l'improrrogable plaç d'una hora y baix pena de mort devían entregar totes les armes de foch y blanques, y els cavalls, montures y pertrets de guerra, pertanyents a la força armada. Els que hagues-sen fet armes devían presentarse. Finalment tots els pay-

sans provehits de pales, picots y aixades devían compa-reixer a aterrar muralles.

Ab tot y el primer bando, lo cert es que no hi hagué pas el degut respecte a la propietat particular. Se conservan documents que acreditan alguns dels atropells que sufriren els vehins. Un escrit firmat per J. P. diu que sa casa fou aplanada y saquejada, perdent inter-essos, alhajes, prenes de roba, destrossántseli vidres y mobles. Altra de T. A. parla del saqueig de sa casa y del robo de diners, alhajes y moltíssima roba. En J. H. deya que li fou saquejada completament la casa. En J. S. afir-mava que en el saqueig li foren presos tots els diners, alhajes y robes. En J. C. escrivia que en lo saqueig no se li deixá res absolutament. En M. G. consigná que nó li quedá moble ni enser que no fos destrossat. Al E. X. li fou robat tot el diner que tenia propi y d'uns menors. J. O. perdé molt, puix que'ls mobles li foren destrossats. J. P. perdé robes, diners y ensers.

Sens aixó, que's prova com hem dit per documents del Arxiu Municipal, consta que a un vehi li foren expolia-des algunes cases, emportantseli, fins en carros, llits, cadires y mobles. Al J. C. li robaren o destrossaren tot, fins les imatges de les escaparates, devent matllevar fins la roba de port. A un rellotger el saquejaren, a un venedor de vi li obriren les botes. Diferents cases sufriren efectes d'incendi, encar que sols una arribá a cremar tota. Se tingué de fer qüestació pública per facilitar ausi-lis y socors als necessitats (1).

Els carlins s'apoderaren de fondos públichs: de tot lo que pogueren. Al liquidador dels drets reals se li apo-deraren de 214.39 pts. Els vestits y instruments de la Banda Municipal també foren aprofitats pels seus músichs.

(1) Una correspondencia de Vich, firmada S. L., publicada en el número de 4 de Febrer de 1874 del periódich oficial carlí titulat *El Estandarte Católico-Monárquico*, tot dient que en la presa de la Ciutat de Vich cap persona indefensa sufrió detrimento en sus personas ni propiedades, afegeix que si algunas casas sufrieron los horrores del saqueo, fueron muy pocas y esto porque sus dueños las tenían cerradas en tanto que ellos mismos luchaban contra los carlistas. Cuanto se ha dicho de excesos vandálicos, feroces y bárbaros todo es mentira, calumnia, impostura.

Deslliuraren molts presos, calaren foc a la presó, encar que pogué ésser apagat, cremaren mobles y documents del Jutjat y feren burla dels vensuts.

A la Ciutat se li imposá una contribució de guerra que's fixá en 50,000 *duros*, que devía ferse efectiva dintre quinze dies. L'Ajuntament quedá reduhit a sis individus, als que s'hi afegiren unes divuyt persones influents, que demanaren se rebaixés la contribució y s'allargués el temps de pagarla: venint últimament a esser fixada en 30,000 *duros*, ab la que se consideravan liquidats el segon y tercer trimestre dels pagos del any económic; divent a mes la Ciutat satisfer per separat tots els objectes requissats al entrar els carlins a Vich, que's judicava valdrian uns 2,000 *duros* més.

Segons la comunicació que'n Tristany dirigí al general en quefe dels Reals Exércits de Catalunya, Valencia y Murcia, D. Alfons de Borbó, les baixes carlines en l'atach a Vich foren 10 morts y 30 ferits, mentres que sos contraris tingueren dintre la Ciutat 50 morts y sobre 100 ferits. Molta part de la guarnició regular de Navarra quedá presonera, recullintse armes, vestuari, utensilis, equip y pertrets de guerra. Memories contemporánees diuen que aquells reculliren 1500 fusells, molts d'ells Remington, dos canons, 73 cavalls y 190 presoners entre'ls que hi havia el tinent-coronel de Navarra, D. Joan Llimós y Navarro, y altres quefes.

Mes tart els carlins volgueren obligar als Nacionals que's presentassen a recullir l'indult, que entreguessen el fussell o la cantitat de 8 *duros*.

LA FUGIDA

Els fugitius de Vich comensaren un llarch camí de amargures. Tot just havían abandonat la Ciutat y passat les muralles, quan una guerrilla de carlins se formá y desde'l Remey els tirotejá pretenint voltarlos. Un escamot de cavallería enemiga els volía detenir y avensava pel llit de la Riera desde'l pont del carril.

Aixó infundia por, fiantse cási tothom únicament de les cames per escapar carretera de Barcelona avall. Sols alguns voluntaris plantaren cara als carlins no deixant-

los avensar. Un vigatà dit *Quico Baget* fou aleshores tocat, trencantli una bala el puny.

Del estat d'aqueixos fugitius, que arribaren a ser uns 350, pot judicarse sapiguent que casi cap d'ells havia reposat dues nits y un día havia, passades sense casi menjar. Els més d'ells eran nacionals, pero hi havían alguns cinquanta voluntaris y 10 o 12 soldats. Molts ni portavan cap classe d'arma, altres la duyan sense municions o l'abandonavan pel camí, a fi de no portar coses que'ls augmentessen la fadiga. En Bassas, com a oficial de més graduació, manava als que volían creure, en Martri Mir li feu de tinent.

Al arribar per la carretera al encreuament ab la vía del ferrocarril, prengueren aquesta, cap a l'horta den Villaret y torre den Xerino, dirigintse cap al Gurri emprenent el camí de Taradell, unintse alguns ressagats que havían sortit pel Portalet cap a la Guà y camí de aquell poble. Arribats al pla de la Madriguera se discutí que convenia fer, decidintse tirar cap al Montseny per Valldevall, Vallmitjana y Valldemunt, passant per vora Sobrevia y el Virgili, embestint la montanya per la part nomenada corral de'n Tarrés y rasos de'n Quadrada.

En el camí hi hagué una estona de indecisió, puix que quant feya una hora que havían sortit de Vich els fugitius que seguian en Bassas, vegeren que de la Ciutat ne desembocava un'altra comitiva. Se pensá si serían els carlins que'ls perseguían, lo que produhí la consegüent alarma, pero aviat se vegé que era un cos d'exércit, que resultá esser el de'n Masuet, que fugí carretera avall, vía de Barcelona sense contratemps.

Al averiguarse pels que eran per les serres de Taradell que'ls que sortían de Vich eran amichs, se tractá de si s'els unirían a la carretera, però prevalgué, per desgracia dels primers, el parer d'obrar sols, tirant cap al Montseny, sens dupte per saber que a Seva hi havían carlins, volent travessar cap a Sant Celoni que's creya ben guardada per forces adictes y amigues.

Al passar devant del Brull, una dotzena de voluntaris, bona part de Seva y de Taradell, dirigits per un tal Ramon Hom (a) Borrás, vegentse en terreny ben conegut,

**

abandonaren la colla y s'encaminaren cap a les Planes del Brull, ahont descansaren, menjaren y begueren a pler. A entrada de fosch, sens preocuparse de la sort dels seus companys, se dirigiren a la rectoria del Brull, ahont robaren al ecónomo Mossén Ramon Boixeda, que en aquell moment se trovava fora de casa, un rellotge y algún diner. Aquest fou l'únich acte punible comés per alguns fugitius de Vich, acte que no cal imputar als demés y que quedá del tot impune, puix que'ls que'l cometeren restaren sens esser molestats per res (1).

Els altres, al comensar a pujar costes amunt pels estreps del Montseny, foren vistos per un guarda-bosch anomenat Anton Codina (a) *Cap-pelat*, fill de la Codina de La Mora, que cuytá en anarho a delatar a Ramon Vila y Colomer de Viladrau, que manava com a Tinent Coronel uns 300 carlins del segon batalló dit de Gerona, de la quarta y sexta companyies y primera secció de guies, y havia rebuda la missió de vigilar la carretera de Vich, junt ab la ronda del tinent Joan Miralles, tots pertanyents a la brigada del Francisco Auguet, porque ningú s'escapés de les mans de'n Tristany. En Vila se trovava en una casa dita *el Grau*, no molt distant dels Hostalets de Balenyá, y sabent ja que'l Gobernador Militar de Vich ab forces del exércit venia per Ayguafreda y que alguns Voluntaris y Nacionals anavan per la montanya, no duptá pas gayre en lo que havia de fer, escullint anar a perseguir als segons. En Vila tocá *llamada*, reunint sa tropa, y's dirigí a pas lleuger cap ahont li deya el *Cap-pelat*, no tardant pas més de mitja hora en divisar als fugitius. A pas lleuger procurá segarlos la ventatja, pels Esqueys, trovanthi a tres ressagats dels altres vora la font de la *Pomereta*, ahont sembla que havian quedat mitj morts de fadiga y de son, y un d'ells ferit

(1) Aquest fet, injustament exagerat y portat fora de ses exactes proporcions, ha servit per dir que si en Vila fou tant crudel ho fou porque's tractava de lladres y violadors. El capitost carlí al ordenar les fusellades ignorava el lladrocini de la colla den Borrás, que tenia lloch precisament quan ja havia comensat a desenvoluparse l'hecatombe als cims de Collformich. El *parte* den Vila al seu superior militar no parla pas de que's fusellés a ningú per lladre y molt menos per violador.

d'un peu, de una camallada. Apar que aquestos eran tres pacífichs vigatans dits Francisco Costa y Puigdollers, fuster, y dos germans sabaters, dits Tarrés. Sens cap classe de consideració y com si's tractás de gent que's resistís, els carlins al trovarse ab aquells infelissos els mataren. A un d'ells li xafaren el cap ab una grossa pedra.

Els demés, mentrestant, seguían bastant ordenadament a les ordes d'en Bassas; després de passar la font de la *Pomereta* y el camp dels *Cent sous*, arribaren cansats y rendits a la casa dita de Santandreu, de la parroquia de la Castanya. Aquí tothom volgué beure, puix se venia assedegat y afamat. Se demaná lo que's tingués, se portaren tres bots de ví que's buydaren, bevent ab ausili de cassoles, a falta de cosa mellor, y, no haventhi ja més pa, se tragué un cistell de pomes que en un instant foren repartides. En Bassas, se compren que o més prudent o previsor, doná pressa a aquella colla de desgraciats, dientlos que cónvenia sortir d'allá, travessar el *Pla de la Calma* y arribar a lloch més segur.

Ben pochi foren els que escoltaren aquelles veus que eran de prudencia y donavan pressa. Els darrerament arribats que eran en sa major part paysans, gent que no s'havía mogut may de Vich per fer armes, en son cansanci, no podían ni volían avensar sense que poguessen, sinó saciar, satisfer en alguna cosa almenys sa set. En aquell moment, eran les dues de la tarde, quant més descuydats estavan, un tal Vinyeta cridá: «Noys, som perduts!!!» y al moment, desde'l lloch anomenat roques del Marquès, ressoná sens intimació de cap mena, una forta descarga de tirs. Ab cridories d'espant y tristos ays de dolor respongueren els pobres sorpresos a l'escomesa. La sanch corregué al moment, alguns desgraciats presos d'espant ni tingueren esma d'alçarse, altres jeyan ja morts o mal-ferits per terra. Els més valerosos s'alçaren y fugiren a la desbandada, uns pochi prengueren les armes que havían conservat ab escasses municions y les descarregaren probant una inútil resistencia ab aquelles, que'ls demés no podían fer servir o havían llansades pel camí. En Bassas ab els que l'havían volgut seguir, una trentena de voluntaris, havia montat a cavall, fent

agafar son fill a la cua d'aquest y trovantse ja aprop de La Mora se dirigía a la Garriga y Granollers.

Allò fou una desbandada completa, mentres queya sense pietat sobre'ls infelissos furiosa pluja de bales. Els que al fi pogueren alçar-se fugían d'assi allà, buscant un refugi entre'ls feixos de llenya, al redós de les roques, saltant marges, trayent forces de flaqueza per travessar feixes y camps, cercant la boscuria. No'n faltaren que buscaren un refugi a les cases de Santandreu o de Collformich.

Els carlins d'en Vila havían sortit per damunt d'ells y baixavan afamats de sanch y carnatge contra'ls pobres sorpresos. Alguns d'aquestos, aviat, entre'ls seus perseguidors, hi vegeren cares conegudes, de gent de la part de les Guilleríes y, confiadament, pensant trovar germans magnànims, s'entregaren als que cregueren més obligats a salvarlos.

Aleshores comensá una verdadera cassa dels pobres rendits y dels que cayent ací y ensopegant allà, espantats, glassades les sanchs o ferits, buscavan sols una salvació, ja sols, ja reunits en petits grups que quan podían s'ajudavan. D'aquella tarde sagnanta se n'han conservat epissodis eternidors, exemples d'abnegació y caritat que se desenrotllaren entre'ls míseros perseguits (1), contrastant sempre ab la despiadada, inhumana y anti-cristiana conducta dels perseguidors. Aquestos no podían invocar una resistencia que meresqués el nom de tal per justificar la seva feresa. En Vila, al participar el resultat de la jornada vergonyosa al seu cap de Brigada, deya que *por nuestra parte no tenemos que lamentar ni la más pequeña contusión*. Aquesta frase es de sinistra eloqüència y mereix esser conservada.

Durant els primers moments de la persecució, els rendits que podían caminar eran ab mals tractes traslatats cap a la casa de Santandreu, els que no podían seguir eran fusellats al acte com si fossen uns sers sols dignes de

(1) 'lli hagué pare que no dúptá en sacrificar-se, prescindint del ausili del seu propi fill, sapiguent que en aixó ell hi anava a morir, tant sols pogués salvar a aquest que, essent jove, podia almenys fugir. Aixís consta que ho feren en Ramon Parera y en Miquel Lapeira.

mort. Res de pietat ni clemencia, ni d'escoltar súpliques, ni d'enternir-se devant de llàgrimes y de l'explicació de la desgracia d'una familia, de la no participació en fets d'armes, en la guerra. De la mateixa manera se tractá als oficials, tropes y paysans; per un mateix ras se passá als voluntaris que als forsats; als que havían fugit de Vich arrastrats pel temor, que als enemichs dels carlins. Fins a alguns poruchs partidaris de Carles VII se inmolá; joves y vells foren considerats com a no mereixedors de quartel. Unes rondes se formaren per seguir camins y verdices per inmoliar als que havían cregut trovar refugi per xaragays y boscuries. Y per fer més execrable la cassa s'usá d'un gos que facilitava als inhumans el descubrimient de ses víctimes.

L'HECATOMBE

Dels rendits y trasladats a la casa de Santandreu, a l'entrada de foch, cap a les quatre de la tarde, s'en contaren disset. Entre ells hi havían els *Onclets*, en Manel Herm y Dam y el seu fill Joseph Herm y Vergés, propietaris de un café de la Plassa Major de Vich, que, fiats de l'amistat que tenian ab en Vila de Viladrau, a qui es fama havían fet grans favors, (fins pecuniaris) demanavan clemencia. El quefe carlí no se'ls escoltá y impassible doná orde de que's fusellessen com els demés presoners.

A unes duescentes passes de la casa, en un pendent del coll, se consumá el sacrifici d'aquells desgraciats. S'els condemná a morir y la sentencia fou immediatament executada. De dos en dos els pobres presoners foren lligats ab faixes per procedir al fusellament. Un prebere, dit Mossen Frederich, que anava entre'ls minyons d'en Vila y devía ocupar plaça en el regiment carlí, reconciliá brevíssimament als condemnats a injusta pena capital. Aquest tan important assumpto, per més que relacionat ab la sort final d'unes ánimes, fou portat a cap en poca estona, dientse avans als desgraciats que anavan a compareixer devant del tribunal de Deu que demanessen perdó dels seus pecats y, sens més ni més, s'els

feya agenollar y se procedía al fusellament (1). Tot indica que dit Mossèn Frederich rebé en tal ocasió alguns encàrrechs dels sacrificats tan inicuaument, y que per cumplir disposicions que devían ésser considerades com a sagrades, distá molt d'estar a l'altura de les obligacions que en aquells solemnes instants li imposava son sagrat ministeri.

Se conta que'l fet del fusellament no volgué pas ésser executat per algun dels subdits d'en Vila, pero també es cert que no'n faltaren que's prestaren per executar aquell horrorós carnatge y actuar de butxins.

Eran prop de les cinch de la tarde quan ressonaren les descàrregues que acabavan la vida als presoners. Els primers de morir foren els *Onclets*. A alguns hi hagué necessitat de rematarlos cruelment. Com que era entre dos llustres no es estrany que la punteria dels executors de la feta no fos prou certera. Per ço varis no foren tocats a la primera descàrrega, procedintse a dispararne una segona que'ls acabés la vida.

No obstant, dos dels inmolats, fos perque s'els gledes- sen les sanchs, fos per la força del instint de conservació, restaren cayguts y ensangrentats per lo desgraciat que rebé les bales y estava a ells lligat, resultant que passaren per morts. Aquestos dos, encara que les víctimes foren examinades una a una prenéntelshi el pols per cerciorarse de que havían deixat d'existir, vegentsels coberts de sanch y ab els colors y posat d'uns cadávers, foren deixats entre'ls morts, poguent després, al ésser més fosch, quant s'apartaren els carlins, escapar de aquell munt de cadávers; anant un d'ells a parar a la casa coneguda ab el nom de Pujol del Brull, ahont trobá refugi y hospitalitat cristiana. Aquest afortunat s'anomenava Ramon Carbonell (a) *Quelillo*, visquent després encara

(1) Segons explicava, l'endemà dels fets que ressenyem, aquest capellá en la rectoria de Viladrau, se reconciliaren tots els fusellats menos un, sargento de tropa. Aquest fos per carencia de Fé, fos per sublevarse devant d'un acte que consideraria una iniquitat, contraria a les lleys de la guerra, a més de negarse a la confessió va prorrompre en aquesta expressió: *Si hay Dios en el cielo, este crimen no puede quedar sin castigo!*

molts anys en nostra Ciutat (1). L'altre sortós era sargento de la companyia de voluntaris de Roda, tenint per nom Joseph Prat y Vinyolas (a) Catalá. Havía sigut fet pres al trovarsel amagat en un recó de la casa, descobrintlo ben innocentment, dos altres infelissos que havían acudit a abscondirse per allà. Se li havía dit com a altres, que se li respectaria la vida, pero aixó no fou cumplert. Al deslliurarse del fusellament y apartarse dels cadávers, aná errant per aquells boscos y, amagantse com pogué, afamat, cansat y trastornat per les horribles emocions sufertes, l'endemá al caurer de la tarde arribá a St. Celoni, ahont tingué de reposar molts dies, abans d'estar en disposició de trasladarse a Barcelona.

Se conta una frase de'n Vila que demostra una vegada més son cínich procedir. Al esser al vespre, el masover de Santandreu li digué si volía que preparés sopar pels presoners. Aquell contestá que no n'hi havía necessitat, puix que ja estavan *tots arreglats*.

Llarch fora ressenyar tots els epissodis que's contan de la fugidá. L'estat d'anim dels que s'escapavan fou causa de que molts no poguessen seguir y quedessen embolicats per entre verdices, ahont eran trovats. Molts portant aprop de dos dies sens casi menjar, no tenían la práctica d'anar per entre aquelles boscuries y saltar rostos avall entre mitj de rebrols que'ls malmetían y inutilisavan per caminar.

Alguns dels que fugían per la casa de La Llavina, quedaren detinguts per un jub construit per contenir aglans, que s'havía omplert d'aygua. Qui pogué el saltá, ab tot y sa amplaria, qui no anava prou lleuger queya a dins en l'aygua glassada o devía buscar un lloch pera vorejar. Aixó fou causa de noves víctimes que s'haurían pogut salvar.

En mitj de la desbandada, l'oficial dels voluntaris de Roda ja citat abans y conegut ab el nom de Joan

(1) Anys després aquest encara contava que havía sigut capturat per un carlí que era del Pas d'en Mambla, qui'l presentá a en Vila, que doná ordes de que fos portat *allá dins* (a Santandreu), *aixís n'hi haurá un més*. La seva faixa servi pel fusellament de varis companys. Era un home de lo més pacífich que puga trovarse.

*La Creu del Collformic amb una vista
de la Plana de Vic al fons.*

Baucells (a) *Musich*, lográ ab un grupo iniciar una retirada ab orde, quan feya ja més de una hora que durava la fugida. Ell abans d'arribar al molí de La Llavina (1), se trová ab el sargento, dit Miquel Casacuberta (a) *Sens* y set o vuyt nacionals o voluntaris als que exposá la necessitat d'obrar conjuntament y ajudarse valentse de les armes que algún conservava. Formá un grupo, que s'aná engrandint fins a esser d'una trentena d'homes, als que dominá ab amenasses y crits, obligant a disparar als que pogueren ferho per protegir als demés. En el molí toparen ab dos carlins que havían pres a quatre fugitius y d'una descárrega obligaren a que sos opresors els dexessen y fugissen. Mes avall toparen ab un destacament de la ronda del Montseny, manada per un tal Joanet Sastre, a la que lograren dispersar, donant llibertat a altres tres presoners. Aixís el grupo, ab treballs y penalitats, pogué arribar fins a Palautordera ahont fou atés pels vehins y autoritats, passant després a Sant Celoni. Servi de guía a alguns fugitius, desde Les Tortes fins a la Llavina, un pastoret del Camprodón de la Catalunya, anomenat Pere Blanch y Masramón.

El tal quefe de la ronda del Montseny degué ser qui trová una vintena de infortunats vigatans en un plá d'aquelles frondoses valls del Montseny que creyentse ja lliures de persecució se repartían les escasses provisions que havían pogut recullir, y sens intimidació els enjegá una descárrega que ocasioná tres o quatre víctimes.

Un dels fugitius, salvat feliçment de la caçera, anomenat Segimon Codina, ha ressenyat modernament lo que ell vegé de les fatídiques jornades de Janer de 1874. Referintse a lo que estem narrant ha escrit lo que va a llegirse:

«Veyent que'ls carlins maniobraven per voltarnos, a
» Santandreu vaig proposar la fugida als meus companys
» d'aquell moment, anomenats Miquel Vinyeta, un tal
» Potey, tinent de la primera companyia de nacionals de
» Vich y quatre altres individus. Aquesta fugida no era
» ja fácil, puix eram seguits d'aprop y estavam voltats,
» per lo que veyent una torrentera bastant fonda, vaig

(1) Dista aquesta casa del lloch de Collformich unes dues hores.

» indicar aquell camí com l'únic per ahont podíam
 » intentar el pas sens ésser vistos. Pochs passos havíam
 » donat pel llit del torrent quan percibírem distintament
 » la veu de nostres perseguidors que corrian per una vora
 » dientse entre sí, que no podíam ésser molt lluny. Ens
 » amagarem en una bauma que'ns posava a cubert de
 » les seves mirades, resolts a passar allà en silenci la nit.
 » Els quatre individus que'ns acompanyavan digueren
 » al tinent Potey y a qui escriu aixó, que creyan més
 » convenient sortir, éssent del mateix parer el primer,
 » pero no jo que vaig convencer al un, pero no als quatre
 » que'ns dexaren. May que ho haguessen fet! No havíam
 » pas donat segurament 25 passes quant sobre nostres caps
 » sentirem veus d'*alto*, y degueren amenassarlos per quant
 » ells demanavan *la vida per l'amor de Deu!*.... Després
 » sentirem que'ls preguntavan si duyen rellotges y diner,
 » pero no poguerem sentir la contestació. Als poch moments
 » ressonaren varies descàrregues, que tiraren als nos-
 » tres peus els cadavers dels quatre desgraciats. Els meus
 » poch anys foren causa de que aquell espectacle no m'im-
 » presionés tant com al Potey, qui no dupto rebé tant forta
 » commoció que no degué esborrarseli en tots els dies de
 » sa vida, que per cert no foren molts. Molt entrada la
 » nit continuarem nostre camí, mullantnos unes vegades
 » y deixant trossos de nostres robes en els arços, fins
 » que'l mateix torrent nos portá a un camí, que aviat per-
 » derem al internarnos en la boscuria a la bona de Deu y
 » sens sapiguer ahont anavam.

» No havíam acabat encar el patir y els sobressalts. Les
 » forces den Potey s'eran agotades, lo que'ns obligava a
 » detenirnos sovint; ma naturalesa jove havia reaccionat
 » y me sentía més fort que ell. Moltes vegades, també,
 » durant aquella memorable nit tinguérem d'amagarnos
 » depressa, tota vegada que'ls llums que veyam y els tiros
 » que sentíam indicavan que's *caçava* a nostres companys
 » registrant les berdices. Moltes vegades els perseguidors
 » passavan tan aprop de nosaltres que'ns creyam perduts.
 » Afortunadament no havia pas arribat encara la darre-
 » ra hora per nosaltres.

» Envers les quatre de la matinada era tal la postra-
 » ció de'n Potey que'ns decidírem a quedarnos allà, arros-

» trant les conseqüències; pero al fixarme en un camp de
 » hortalices que hi havia en aquell lloch, me vingué la
 » convicció de que devíam trovarnos aprop d'alguna casa.
 » Poch tinguerem de caminar per assegurárnosen y resoltos
 » a que passés lo que volgués nos dirigirem allà, pero al
 » esser a deu o dotze passes percibirem grans rialles y
 » gatzara. A aquella hora alló no podia ser més que de
 » nostres enemichs. El terror den Potey fou tan gran que
 » al retrocedir precipitadament tingué la desgracia de
 » donar una passa en fals, cayent per una pendent, sens
 » que jo pogués no sols auxiliarlo sino ni encara baxarhi.
 » Ignorant que hauria sigut d'ell, pero de totes maneres
 » disposat a prestarli socors, vaig fer una volta per dar-
 » rera de la casa, observant que no'n sortia ningú, y aixís
 » vaig arribar al lloch ahont presumia estaria en Potey.
 » Allà vaig sentir gemechs, y encar que ignorava si eran
 » del company, m'hi vaig acostar, trovantme ab que per
 » fortuna no havia rebut lesió d'importancia. Com vaig
 » assegurarli que no havíam sigut vistos, nos decidirem
 » a continuar el camí y, coixejant ell, poguerem arribar,
 » a la sortida del sol, a una casa, en la que, havent demanat
 » pel amo, nos digueren que era fora en busca d'aygua,
 » mes que no tardaria en tornar. Al arribar aquest, en
 » Potey li proposá si pagant nos voldria acompanyar,
 » contestant que si'ns era igual, ell anava a Ayguafreda
 » a cercar farina, puix que no li venia be anar a Sant
 » Celoni. Li vaig dir que considerava molt exposat anar
 » a Ayguafreda, puix sempre havia sentit dir que hi
 » havia molts carlins en aquell poble. Varem demanar
 » quelcom per menjar, pero l'estat en que'ns trobavam
 » no'ns permeté tastar res. Després de molt pregarli, se
 » decidí a acompanyarnos a Granollers, pero ab la con-
 » dició de deixar armes y municions y tot lo que podia
 » fernos coneixer pel enemich; no havia acabat de dirho
 » quan tot alló ja fou enjogat rostos avall. L'amo arreglá
 » un animal, en el que montá en Potey que no podia
 » caminar, y, encar que de tant en tant volia baixar
 » porque hi pujés jo, no ho vaig consentir en vista del
 » seu estat.

» Al caminar trovarem, atravessat pel camí, el pare de
 » un a qui deyan *en Faba*, que havia sigut guarda de

» consums, qui no era pas mort per més que'l cansament
» y la fredorada l'havíen rendit, de manera que sens el
» nostre socors no hauria pas viscut. Baixá en Potey de
» cavall y varem pujarhi a aquest; pero era tal el seu
» estat que ni podia tenirse; vejentnos obligats a subjec-
» tarlo pels costats mentres feyam vía. Arribats a una
» casa, encar que'ns sapigués greu, tinguerem de deixarli,
» no sens que'n Potey, fentse conèixer, digués que una
» vegada restablert el portassen a casa seva ahont a
» més del gasto fet se'ls recompensaria. He de dir que
» may més vaig sapiguer que fou d'ell.

» Arribats a Cánovas nos detinguerem en un hostal,
» qual amo era conegut de nostre guia y avans d'entrar
» en el poble, l'hostaler se prestá a informarse per un
» mosso de si hi havia carlins allotjats; pero, com se li
» contestés negativament, quelcom més tranquils pogue-
» rem refernos descansant una hora, pero sens que tin-
» guessem forat de coll per fer passar res. Posats de nou
» en camí arribarem a Granollers a les dues de la tarde.
» Aquí'm vaig separar de'n Potey, divent consignar que
» més tart vaig sapiguer que, faltat de salut desde aquell
» día, morí cosa de un any després».

Aquesta ingénua relació dona a entendre prou be lo
que tingueren de sufrir els que's deslliuraren de la encar-
nissada persecució dels carlins. Tots el fugitius passaren
grans treballs, podentse considerar sortosos els que des-
prés d'aquestos lograren escapar de la mort immediata,
que pogueren veure alçarse amenassadora al seu devant
en aquella tarde y nit del día 10 de Janer.

Alguns lograren arribar a Palautordera, altres anaren
directament a St. Celoni, varis quedaren abscondits per
aquelles cases. Se ha de fer justicia a la gent d'aquelles
dues poblacions que'ls assistí caritativament. Dels que
arribaren a Palautordera a quarts de sis del vespre, els
més xafats y malalts foren trasportats en dos carros y bes-
ties de bast fins a St. Celoni, d'ahont sortí una ronda de
voluntaris que'ls rebé y guardá. En la darrera població
se'ls auxiliá y allotjá, disputantse la gent la feyna de
proporcionarlos cordials, aliments, robes y fins diners.
Aquí s'en reuniren cosa d'uns 110 dels que havíen
sortit de Vich la matinada anterior. El Baucells de

Roda ne salvá, ab son procedir valent, una bona part.

Els carlins si se portaren encarnissadament ab els vius, no se conduiren pas mellor ab els morts. Els infelissos que no havían sigut espoliats en vida, foren saquejats y robats després quan foren cadàvers. Passats dies, varies de les prenes, aixís recullides per alguns dels fuselladors, eran ensenyades com a gloriós botí en el mercat de Vich, fins a individus de les families de les víctimes. No cal dir si'ls diners foren tots aprofitats per aquella gent que s'els apropiá com a cosa ben conquistada. D'alguns dels morts se sab que'n devia portar en relativa abundancia.

Pero no fou sol aixó sinó que als morts que duyan roba aprofitable s'els despullá, deixantsels nusos en la montanya.

La nit del 10 al 11 de Janer fou empleada per molts dels minyons de'n Vila en la per ells agradable feyna de buscar y matar. Altres s'en anaren a dormir en les masíes de la parroquia de La Castanya. En aquesta se reuniren els més d'ells al ser de dia per oir missa. Al sortir fou feta una crida fent sapiguer que serían passats per les armes els habitants de per allá que amaguessin fugitius, lo mateix que tots els d'aquestos que fossen trovats. Y l'amenassa fou cumplida en tots els derrers que arribaren a mans d'aquells sanguinaris.

Els cadàvers dels pobres fusellats a Collformich, junt ab els que moriren aprop l'alzina que hi havia a Santandreu al acte de la sorpresa, foren sepultats en el pou de neu que hi ha vora'l collet, a unes cinquanta passes de la casa d'aquell nom. Ab aquestos s'hi afegiren les despulles d'un malhaurat a qui la masovera de tal casa havia amagat, cubrintlo de brosta de llenya, adjuntanshi el cos d'un home ferit a poca distancia de Vich que havia sigut portat fins allá colocat en una cavallería y que fou mort d'un tret a la cantonada de la referida casa.

A la parroquia de La Castanya, en el cementiri n'hi enterraren uns vintitrés que havían sigut inmolats en la cassera efectuada en el bosch de Las Tortas. Els vehins de la parroquia reuniren en terra sagrada els morts que primer trovaren. Y s'assegura que, després, cansats de la

feyna desagradable de tragar cadàvers per aquelles serralades, sen colgaren alguns més, al lloch ahont foren trovats, divent encar quedarne de insepults. Aixís ho demostrá'l fet de que molts dies després de la sagnant tragedia, comparegué el gos de la casa de Santandreu ab una cuixa humana.

Els tres morts de la font de la Pomereta foren portats ab una euga y les burres de les masíes Morera y La Castanyera, al cementiri del Brull, ahont reberen cristiana sepultura.

ELS MORTS

Resta ara preguntar quants foren en nombre els inmolats tant crudelment en les afraus de Collformich. En aixó la dita general dels contemporanis y companys de les víctimes convé en que passaren de cent, dientse números que oscilan entre 105 y 111. Encar que no puga precisarse puntualment la xifra de les víctimes, el fet es que fou gros y que no fou pas de cap manera inferior al centenar. No falta qui, no per escusar als matadors puix que no es possible deixar d'execrar els seus fets, sino per rebaixar la seva responsabilitat devant del mon, ha dit que'ls morts foren poch en número. Contra aixó va el *parte* donat per en Vila de Viladrau al seu superior, a que hem fet referència anteriorment, que fou insert en el número 8 del periódich *El Estandarte Católico-Monárquico*, el més autorisat per contenir els documents oficials del Estat major carlí. En Vila digué al 11 de Janer que'l resultat de l'acció fou, *después de haber hoy registrado el campo, lo que por ser muy de noche no me fué posible verificar ayer*, NOVENTA Y SIETE MUERTOS, ciento treinta y siete fusiles, muchas bayonetas, cananas, cartucheras, municiones y otros efectos de guerra, y por nuestra parte no tenemos que lamentar ni la más pequeña contusión. El document no parla de presoners. Ab rahó no podia parlarne, quant en la feta de Collformich s'usá del principi de no perdonar al rendit, de no donar quartel, de matar a tothom que pogués semblar fugitiu de Vich.

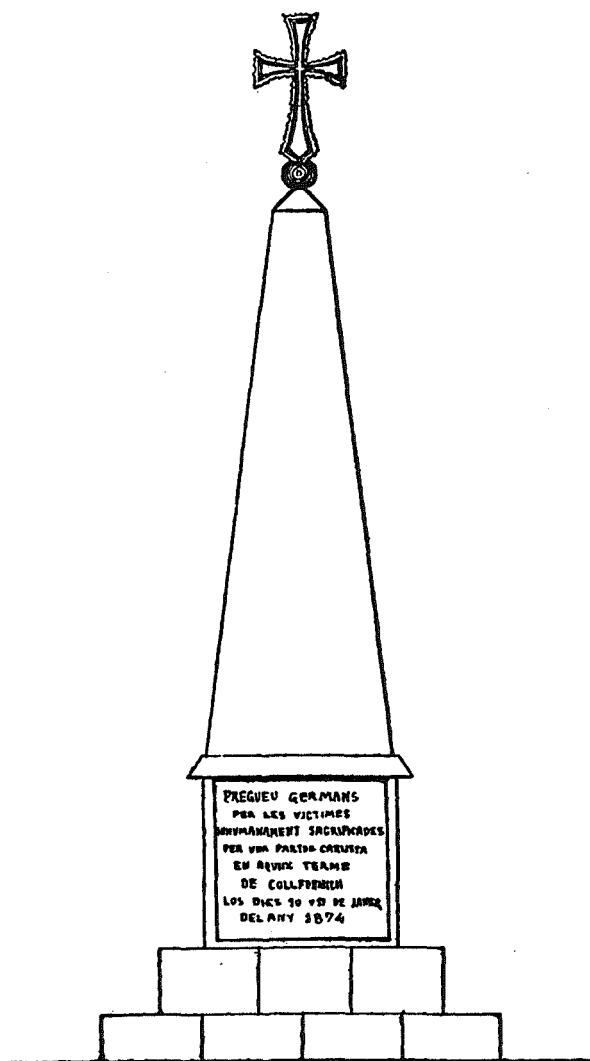
De lo dit anteriorment y de lo que se sab respecte als morts a Collformich ne resulta igualment desautorizada

la dita de que eran voluntaris o *cipayos*. Les famílies dels morts poden encar acreditarho. Cabalment a proporció se salvaren molts més voluntaris que no pas paysans dels que a Vich la força de les circumstàncies havia obligat a pendre les armes y figurar en la Milícia Nacional.

L'Ajuntament de Barcelona, el dimars día 20 de Janer de 1874, tractava d'una comunicació del Gobernador interí de la província *excitando los sentimientos humanitarios de este Ayuntamiento para arbitrar medios para auxiliar a los individuos de la milicia ciudadana de la ciudad de Vich que se encuentran fugitivos en esta Capital a consecuencia de la entrada de los carlistas en aquella población*. Aquest testimoni de la calitat dels fugitius de Vich es també digne d'esser guardat com a peça de convicció.

Del examen del voluminós expedient de traslació de les despulles de les víctimes, que's conserva a Casa de la Ciutat, y també dels documents en els registres civil y parroquial del Brull y en els de la Castanya y Montseny a més d'alguns altres noms que'ns han facilitat individus de les famílies de les víctimes, havem pogut recullir la següent llista incompleta dels morts a Collformich.

<u>NOMS</u>	<u>Fill y veí de</u>	<u>OFICI</u>	<u>EDAT</u>
Bernat Raurell y Maciá,	Vich,	Teixidor,	57
Ramon Font y Comas,	»	Pellayre,	18
Francisco Costa y Puigdollers,	»	Fuster,	24
Joseph Noguera y Parés,	»	Teixidor,	18
Joseph Costa y Salada,	»	Pellayre,	18
Ramon Casals y Puig (a) Garrigó.	»	Tintorer,	41
Joseph Carbonell y Colom,	»	Id.	16
Tomás Maimó y Oliver,	»	Sabater,	14
Miquel Boixau y Vila,	»	Barber,	35
Miquel Bofill y Castells,	»	Taberner,	24
Manel Herm y Dam, (pare)	»	Cafeter,	56
Joseph Herm y Vergés, (fill)	»	Id.	26
Felip Pujades y Serratosà,	»	Escribent,	22
Llatzer Planell y Colomer,	»	Espardenyer,	24

CROQUIS DE LA CREU DE COLLFORMICH

L'obelisch y pedestal son fets de pedra treta del lloch mateix ahont se feren els fusellaments y muntats ab arestes de ferro. La creu del cimbal es de ferro forjat. En conjunt el monument te sis metres d'alsada.

Antoni Riera y Ribera,	Vich,	Teixidor,	30
Miquel Bagaria y Saumell,	»	Espardenyer,	15
Miquel Lapeira y Giménez,	»	Teixidor,	57
Jaume Tremolosa y Tarradellas,	»	Teixidor,	50
Pere Comella y Caralt,	»	Ferrer,	27
Joseph Griera y Giralt,	»	Fuster,	23
Ramon Andreu y Raurell,	»		18
Antoni Parareda y Vila,	»	Hortelá,	33
Pere Mr. Mir y Mas (a) Sila,	»	Pellayre,	47
Ramon Parera y Puigferrer,	»	Teixidor,	62
Miquel Paixau,	»		40
Joseph Puig (a) Piti,	»	Corder,	26
Blas Vinyas,	»		
Salvador Puig y Torrents,	»		
Ramon Tarrés y Comas,	»	Sabater,	25
Mariano Tarrés y Comas,	Tona,	Id.	33
Pere Vilanova y Vila,	Estany,	Picapedrer,	36
Pere Casas y Portabella,	Alpens,	Teixidor,	38
Vicens Almazán, Vich, (Ex-tambor de la Banda y corneta del Batalló de voluntaris).			
Pelegrí Jornet y Roca,	Barçelona,	Sabater,	24
Joseph Santiago Vergés y Arboix,	Riudeperes, (Corneta del Batalló de Catalunya),		16
Ricart Sangerman y Luesma,	Teruel (Tinent del Batalló de Navarra).		38
Joseph Callol y Salomó, Lleyda, Oliana, Soldat del Batalló d'América,			23
Ramon Pascual (pare), Centelles,			45
Joan Pascual Bosch, (fill), Id.			22

Hem dit que la llista es incompleta, faltantne bon troç per arribar al centenar que es el número aproximat de les víctimes. Els enterrats solsament en el cementiri de La Castanya y al pou de neu de Collformich ja pujan en número per demunt dels de la llista. Se sab que hi moriren set soldats y en la relació no més consta el nom de dos, y d'omissions aixís per desgracia n'hi han moltes. Les causes de que no consten en els registres els noms de totes elles, be podía esser la por, la dificultat de precisar el lloch de la mort, el creure que era preferible no

pensarhi més y encomanarlos a Deu, etc. De totes maneres les poques partides que's troban registrades ho son a instancia de part quan aquesta necessitava per algún motiu la partida de defunció, y aixó ho proban ja manaments superiors, ja insercions de partides que no segueixen l'orde cronològich de les defuncions ocurregudes en les localitats.

ELS RESTES DELS MORTS

Els morts de Collformich tirats en el pou de neu y els enterrats en La Castanya y el Brull foren en 1879 reunits en el cementiri de la parroquia de Seva. Aquesta traslació fou originada per alguns acorts del Ajuntament de Vich que extractarém breument.

A 20 de Janer del citat any algunes persones manifestaren al Municipi de Vich el desitj de trasladar els restes dels morts a Collformich al cementiri de la Ciutat. Se nombrá una comissió que ho estudiás y proposás lo convenient. A 26 del mateix mes, se decidí solicitar del Govern de S. M. l'autorizació per fer el traslado y mentrestant demanar al Sr. Bisbe si's podian depositar dits restes en el cementiri de La Castanya. El Prelat contestá de la manera més cumplida ab fetxa de l'endemá. D. Joseph M.ª Camprodón, Gobernador interí de la provincia, vist el beneplácit de l'Autoritat eclesiástica, als 13 de Febrer concedí que se fes la traslació al cementiri de Vich.

Als 4 de Mars se passá ofici als alcaldes del Brull y Seva y rectors de la Castanya, Brull y Seva, dient que s'esperava donarian ausili a una comissió del Ajuntament que passava a recullir els restes de les víctimes de Collformich y trasladarlos al cementiri de Seva, ahont quedarian provisionalment depositats. Sis dies després cumplert ja'l plan de reunir els ossos dels morts en el cementiri de Seva, se donava les gracies als citats rectors. En igual fetxa s'aprobava la minuta de dues exposicions que l'Ajuntament aixecava al Rey y Princesa d'Asturies, demanant apoyo y protecció al projecte de fer traslació definitiva a Vich. Les exposicions redactades en termes molt enérgichs, no arribaren a cursarse. En elles se parlava *dels quaranta sis compatricis espargits*

pels boscos del Montseny y recollirlos en un mausoleu.

A 8 de Janer de 1883, en la sessió del Ajuntament, el regidor Sr. Joseph Camps remogué lo de la traslació dels ossos a Vich, nombrantse una Comissió que entengués en l'assumpte formada de membres del Ajuntament y vehins (1). La Comissió se reuní l'endemà quedant constituïda y prenent l'acort de començar sos treballs el dia 13. Se veu que, per donar més amplitut a son comés, aquesta Comissió s'ampliá ab els Srs. Rectors de les tres parroquies de Vich, presidents de les Germandats y de les Societats y altres personalitats (2), convocantse a tothom pel dia fixat. En dit jorn se nombrá d'entre tots una Comissió composta dels tres Rectors y Srs. Joseph Bach, Joseph Soler, Enrich Blanch, Joan Fatjó, Marián Subirachs, Miquel Carbó y Antoni Gudiol, perque ab els demás que volguessen agregarshi passés a visitar al Sr. Bisbe per demanarli'l permís per fer la traslació. Aquest el concedí, oficiantho el dia 18.

El dia 24 se feren comissions per anar a buscar els restes a Seva y per fer uns funerals en l'iglesia de Sant Domingo, triantse també alguns joves vigatans que compoguessen una junta d'obsequis (3), y prenent els acorts

(1) Foren designats per l'Ajuntament: D. Joseph Bach (segon tinent d'Alcalde), D. Joseph Camps, D. Miquel Prats, D. Francisco Adam, D. Miquel Fàbregas, D. Joseph Herm y D. Félix Rovira (regidors). En representació dels vehins: D. Marián Subirachs, D. Enrich Blanch, D. Francesch Vilanova, D. Antoni Gudiol y D. Miquel Mas.

(2) A mes dels Srs. Rectors de la Catedral, Pietat y Carme, s'hi posaren els presidents de les Germandats o Pies Unions de Sant Miquel, Sant Crist, Mare de Deu dels Angels, Sants Màrtirs, Purissima, Bon-Succés y Sant Isidro. També hi figuraren els presidents de la Cooperativa Vicense, Casino Vicense, Circol Literari, Centre de la Joventut, La Comercial, Reunió familiar Ausonense, Chors Thalía, La Ausetana y la Antiga Ausetana y els Srs. Joan Fatjó, Joaquim d'Abadal, Francisco de Febrer, Joseph Font y Manxarell, Joseph Soler, Marián Subirachs, Miquel Carbó, Joan Arumí, Enrich Blanch, Francisco Vilanova, Antoni Gudiol y Miquel Mas.

(3) Comissió per anar a buscar els restes a Seva: Srs. Blanch, Gudiol y Buxó. Comissió per l'arreglo y decoració de l'iglesia y funerals: Srs. Fàbregas, Pla y Febrer. Junta d'obsequis: Srs. Xavier Fargas, Manuel Clará, Ramon Adam, Frederich Bassols, Antoni Ver-gés, Joaquim Prats y Joseph Bach Alavall.

corresponents per fer la tant esperada traslació.

El día 29, s'anà a Seva, recullintse les despulles dels morts que foren colocades en vuyt caixes de zinch y fusta y trasladades a l'iglesia del Remey en la tarde de dit día. L'endemà a les nou del matí l'Ajuntament y Comissió anà a aquella iglesia y ab el clero parroquial portá solemnement els restes a St. Domingo, ahont se celebrá solemne funeral, ab orquesta y cantors. En la comitiva hi anava la Banda Municipal, y un piquet y xaranga del Batalló Cassadors Alfons XII, aleshores de guarnició a Vich. Per medi d'esqueles se convidá als vehins de la Ciutat porque assistissen al piadós tribut.

L'acta oficial d'aquesta traslació está concebuda en aquestos termes:

» A las nueve en punto de la mañana de este día y
» según estaba anunciado, el Ayuntamiento con la
» Comisión, empleados municipales y otras personas que
» acudieron espontáneamente, se constituyeron en la Igle-
» sia del Remedio donde durante la tarde del día anterior
» habíanse depositado ya los restos, por la Comisión que
» pasó á Seva a incorporarse de ellos. Contenidos en ocho
» dobles cajas de zinch y de madera, colocáronse en
» cuatro angarillas cubiertas con paños mortuorios galo-
» neados de oro, y llegado el Clero Parroquial, después
» de las preces de costumbre, se dirigió el fúnebre cortejo
» a la iglesia de Santo Domingo, pasando por la calle
» del Remedio, puente, paseo del Prado de la Riera y
» plaza de Balmes hasta llegar al Templo. En el centro
» de este habíase construído un sencillo tumulo sobre el
» cual se colocaron las cuatro angarillas, iluminándolo
» con doce hachas. El Ayuntamiento ocupó el banco seña-
» lado en el presbiterio, tomando asiento en él los señores
» Coronel, Comandante Militar y Juez de primera instan-
» cia, inmediatamente después del Sr. Alcalde. Las demás
» corporaciones y personas invitadas fueron colocadas por
» orden de categorías en sillas puestas a ambos lados de
» la iglesia. Terminado el Oficio funeral, salió la comitiva
» guardando el siguiente orden:

- » 1.º Pendón de la Academia de Santo Tomás.
- » 2.º Vecinos con hachas (unos 150).
- » 3.º Cruz y Clero parroquial.

- » 4.º Restos.
- » 5.º Familias de las víctimas formando el duelo.
- » 6.º Banda Municipal.
- » 7.º Empleados municipales.
- » 8.º Alcaldes de Barrio.
- » 9.º Ayuntamiento y Autoridades.
- » 10. Convidados en grupo.
- » 11. Charanga y piquete del Batallón Cazadores de Alfonso XII.

» El Cortejo fúnebre se dirigió al cementerio por la plaza de Balmes, calle y plaza de la Merced, calles de S. Hipólito y de la Ciudad, plaza de la Constitución, calle de S. Cristóbal, plaza de Santa Clara y calle de Manlleu.

» Llegados al cementerio, el clero cantó los responsos, los restos fueron colocados en una tumba abierta en el sitio que había de ocupar el panteón proyectado, y el Sr. Alcalde, dando las gracias a todos, declaró terminado el acto, despidiendo a las Autoridades, Corporaciones y demás personas.

» Numeroso gentío apostado en el tránsito desde la iglesia al cementerio presenció la ceremonia, sin que el más leve incidente turbara la severidad con que se celebraron las funciones descritas.»

Als 7 de Maig del any 1889 el regidor D. Miquel Mestanza, com a delegat del Ajuntament, presidí la reunió d'una Comissió encarregada de recullir fondos per fer un panteón en el cementiri (1), sobre la cripta ja feta, ahont s'havíen depositat les caixes contenint les despulles. Mitjançant una subvenció del Ajuntament, se construí pel marmolista D. Marián Callís, la creu y clos tancat que actualment poden veure's.

(1) Formavan la Comissió els Srs. Miquel Mestanza, Antoni Guadiol, Marián Subirachs, Francesch Vilanova, Joseph Herm, Ramon Pietx, Enrich Blanch, Joseph Genís Subirachs, Joseph Bofill Herm, Joseph Miquel Xemaní, Albert Costa y Marián Fábregas. De la Comissió ne fou elegit president el Sr. Alcalde D. Joseph Soler y Aloy, Vicepresident el Sr. Mestanza, Secretaris, els Srs. Fábregas y Genís y Depositari D. Lluís M.ª Callís.

Encar que modest, el tribut de pietat fet per Vich a les víctimes de Collformich resta en el Cementiri. Faltava fins ara que un recort colcat en el lloch ahont aquelles foren immolades, recordés a la posteritat la trista pàgina dels dies 10 y 11 de Janer de 1874. Ara, després de casi quaranta anys aixó va a esser un fet. La iniciativa ha partit del periódich vigatà *Gazeta Montanyesa* que desde'l principi del any 1912 no ha cessat de clamar perque una creu fos alçada a Collformich, convidant a pregar pels pobres fusellats y perque serveixi d'exemple y ensenyança als presents y esdevenidors. En el número 688 de dit periódich, corresponent als 13 de Janer de dit any se començá a llençar l'idea, que resulta molt apropiada per quan, además d'estar dedicada als morts conservarà una tradició y farà que tal creu sia resurrecció d'un'altra que en aquell lloch hi havia haguda per espay de varis sigles, desde'l sigle XII, almenys, y venia a fer la partió entre la plana de Vich y la Marina.

L'idea fou seguidament ben acullida, despertant verdader entusiasme. Als 27 de Juliol de 1912, el meteix periódich publicava una allocució convidant a contribuir a la erecció de la creu y recullir els recorts que quedan de la trista feta que's tractava de recordar. Per aixó se nombraren quatre encarregats de recaudar quantitats, resultant aquestes tant importants que'ls mateixos que iniciaren el pensament restaren ben sorpresos al veure com se responia a la crida, demostrantse la simpatía que havia despertat la idea en totes les classes socials (1).

Fou precis nombrar una Comissió executiva que cuydés d'ampliar l'homenatge als morts, en vista del desitx que s'havia manifestat de que fos aquest ben solemne (2).

(1) La subscripció, que no es encara tancada, ha arribat a 7 de Juny 1825 pessetes, essent els principals subscriptors els Ajuntaments de Vich y Roda, el Diputat á Corts D. Romul Bosch y Alsina, el Diputat provincial D. Narcís Verdaguer y Callís y D. Eusebi Molera.

(2) Forman aquesta Comissió: D. Romul Bosch Alsina, D. Domingo Camps Gudiol, D. Joaquim Prats Dachs, D. Joseph M.^a Su-birachs, D. Joseph Fatjó Vilas, D. Joseph Sendra, D. Martí Garri-

Aquesta, als 12 d'Octubre, dictá una allocució fent constar l'agrahiment per la generositat ab que s'havía manifestat la simpatia pel projecte de fer la Creu de Collformich, dient a la vegada que'l desitx de la Comissió era fundar píos sufragis pels germans sacrificats tant sense pietat y a la vegada reparar y ornar la seva tomba del cementiri de Vich.

La creu de Collformich está ja feta al publicarse aquestes notes històriques. La Comissió que ha cuydat d'alçarla la entrega a la posteritat. perque la guardi y resti com una protesta contra un fet execrable y a la vegada com un monument demostratiu de quins son els fruits que produhexen les guerres civils.

ga Blanch, D. Manel Moret Pla, D. Lluís Vigner Solá, D. Enrich Blanch, D. Joseph Bassols Molas, D. Miquel Comella, D. Eudalt Guix Rovira, D. Joseph Comas Santaló, D. Bartomeu Soler, D. Albert Buxó, D. Joseph A. Ferrer, del Brull, D. Joan Prat Soler y D. Anton Blanch, de Roda.